

İçindekiler

Önsöz

1. Giriş	1
2. İslam İktisadının Kapsamı ve Anlamı	11
3. Ahlâki Temeller	23
4. İslam Ahlâki Aksiyomlarının Çerçeveselendirilmesi	37
5. İslami Bir Ekonomide İktisadi Davranışın Kuralları	51
6. Sistemler Arası Karşılaştırmalara Bakış	71
7. İslami Bir Ekonomide Amaç ve Politikalar	85
8. Politika Araçlarının Sınıflandırması	97
9. Faizin Kaldırılması Sorunu I	107
10. Faizin Kaldırılması Sorunu II	117
11. Faiz Sorununun Çözümüne Doğru	127
12. İdealden 'Gerçekliğe'	135
13. Yeni Bir Toplumsal Gerçekliğe Doğru	147

Notlar	159
---------------	------------

Kaynakça	181
-----------------	------------

Dizin	189
--------------	------------

Takdim

Bismillahirrahmanirrahim. Âlemlerin Rabbi olan Allah Teala'ya hamd-ü senalar, âlemlere rahmet olarak gönderdiği Resul-i Ekrem'ine (s.a.v), pak Aile ve Ashabına (r.a.) ise salât ve selamlar ederiz. 19. yüzyılın ortalarından itibaren fikrî alt yapısı kurulmaya başlayan, ilk örneklerinin ise 20. yüzyılın başlarında özellikle Hindistan'daki ulema ve mütefekkirlerin çabalarıyla verildiği İslam iktisadî yazınının serencamı ele alınırken dikkat çeken en temel noktalar arasında Müslümanların son iki yüzyıldır yaşadığı buhranlar ve bunların tetiklediği arayışlar olduğu yadsınmaz bir gerçek niteliğindedir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Dârulislam'da etkisini göstermeye başlayan modernleşme hareketlerinin etkisiyle birlikte Batı dünyasının değişmekte olan konumu karşısında Müslümanlar arasında birbirleriyle farklılık arz eden çeşitli tavırlar ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın özellikle sömürgecilik ile elde ettiği maddi zenginliğin tezahürlerinden fazlasıyla etkilenen ve bu maddi zenginlik seviyesini yakalayabilmek adına onların dünya görüşü ve değerlerini benimsemeyi kendilerine yol olarak seçenlerin yanında bu gelişmeler karşısında iman ettiği değerler ve âlem tasavvuru ışığında hareket edilmesi gerektiğini savunanlar da vardı. 19. yüzyılın Dârulislam'ında bu

tezahürler kendini Osmanlı ülkesinden Mısır'a ve Hindistan'a kadar birçok bölgede şiddetli bir biçimde hissettirmeye başladı. Modernleşme eğilimleri ve atılımlarının artarak devam ettiği takip eden süreçlerde kurulan yeni kurumların dönüştürücü etkisi, alınan yeni tavırlar ve İslam ilim birikiminden yaşanan kopuşlarla birlikte Müslümanların fikrî planda yaşadığı karmaşa ve karışıklıklar, siyasi ve askerî alanlarda cereyan eden hadiselerin etkisiyle daha çetin bir hâl almaya başladı. Hindistan gibi önemli bir bölümü sömürgeleştirilen ve Osmanlı ülkesinin dünya savaşında aldığı yaralar ile zor zamanlar geçiren Dârulislam sakinleri, hilafet makamının kaldırılmaya cüret edilmesi ve yeni kurulacak ulus devletlerin sınırları ile birbirlerinden ayrılması sonucu kendi içerisinde birleşme ve inandığı değerler uğrunda yaşama idealleri hususunda birçok problemle karşılaşmışlardı.

Bu yüzyılda Avrupa'da bir bilim olarak geliştirilmeye başlanan iktisat disiplini çeşitli tercüme ve telif eserler yoluyla Osmanlı, Mısır ve Hindistan gibi coğrafyalarda tanınmaya başlamıştı. Gerek İngiltere'nin sömürgeleştirme çabaları sonucu Hindistan'daki gerekse diğer coğrafyalarda yaşayan bazı Müslümanların Avrupa'da bu alan üzerine eğitim alıp ülkelerine geri dönmeleri aynı zamanda iktisadi meselelerin hayattaki sorunların bütünlüğünden kopartılarak ayrı problemler olarak ele alınmaya başlaması, iktisadi sebepler sonucu gelişen toplumsal olaylar ayrışmalar hatta devrim niteliğindeki gelişmelerin meydana getirdiği bilinç, kapitalizm ve sosyalizm gibi iki ekonomik sistemin oluşumu ve etkileri gibi temel sebepler ile iktisadi meseleler "yeni anlam ve kapsamı" doğrultusunda Müslümanların dikkatini çekmeye başlamış ve gündemlerine girmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda hem Hindistan'da Dârü'l Ulum Diyobendi gibi medreselerde yetişen ulemaya yöneltilen İslam'da ekonomik hayatın nasıl olması gerektiği gibi sorular çerçevesinde hem de Muhammed Hamidullah gibi değerli ilim adamları-

nın çalışmalarıyla bir literatürün temel taşları niteliğinde neşvü-nema bulmaya başlayan İslam ekonomisi tabiri ve çalışmalarını 1930'ların başlarına dayandırmak mümkündür.

Müslümanlar, iman ettiği temel ilke ve değerlerin ve hem Allah Teâlâ (c.c.) ve diğer kullar ile olan ilişkileri hem de kendileriyle alakalı olan meseleler ile ilgili temel kılavuzları şeriat-ı şerifin hayatın temel belirleyici unsurları olmaktan yavaş yavaş çıkması sebebiyle inandığı gibi yaşama ideallerine daha fazla özlem duymaya başlamıştı. Fikrî, siyasi, toplumsal yansımaları olan bu özlemin iktisadi bir boyutu da yukarıda ifade edilen gelişmeler doğrultusunda teşekkül etmeye başlamıştı. Uzun yıllar sömürge altında kalan Dârulislam topraklarında Müslümanlar bağımsız yeni devletler kurmaya başlamışlardı. Pakistan da bu devletler arasında zikredilebilir. Gittikçe artmaya başlayan İslamî bir hayat yaşama özlemi ve bilinci çeşitli âlimler, fikir adamları ve siyasetçiler ile etkisini göstermeye başlamıştı. Buna paralel olarak İslam iktisadı yazını da gelişme göstermiş ve alanda yeni eserler yazılmaya başlamıştı. İlk örnekleri ulema tarafından kaleme alınan eserleri, mütefekkir ve iktisat eğitimi görmüş uzmanların çalışmaları takip etti. 1970'lerde İslam Kalkınma Bankası, Kral Abdül Aziz Üniversitesi İslam İktisadı Araştırma Merkezi gibi kurumların kurulması ve 1976 yılına gelindiğinde Mekke-i Mükerreme'de 1. Uluslararası İslam Ekonomisi Kongresi'nin düzenlenmesi ile hem teorik zemini oluşturulmaya hem de pratikte daha fazla uygulanma fırsatı bulmaya başlayan İslam iktisadı kısa zamanda daha fazla gelişmeye başladı.

Fakat yeni gelişen yazındaki anlayış, klasik anlayış ile ciddi farklılıklar arz ediyordu. Bugün iktisadi olarak nitelendirilen meseleler üzerine başta Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) uygulamaları, tebliğ ettiği ahkâm ve ilkeler, kurduğu kurumlar ve işlevleri ile Hulefâ-yi Râşidîn'in (r.a.) bu uygulama, ahkâm, ilkeler ve kurumlar ışığında ortaya koyduklarının gölgesi al-

tında Müslümanların bütün bir tarihi boyunca çok önemli bir birikim oluşmuştu. Bunun yanında yaklaşık on üç asır boyunca ulemanın kıymetli temsilcileri özellikle fıkıh yazını altında birçok değerli eser kaleme almışlardı. Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyyenin temelini teşkil ettiği bu eserler çerçevesinde oluşan harâc, emval, hisbe, nukud, ticaret gibi çeşitli özel yazın türlerinin yanında fıkıhın muamelat kısmı başta olmak üzere ibâdât, münâkehat ve ukubât başlıkları altında iktisadi ve mali meselelere de değinilmişti. Bununla birlikte zühd ve edeb kitapları, siyâsetü's-şer'iyye, ahkâmü's sultâniyye, siyasetnâme, ilm-i tedbîrü'l-menâzıl gibi birçok yazın türü de iktisadi meselelerin İslamî açıdan nasıl ele alınması gerektiğine dair ciddi bir öneme haiz olup (Orman, 1999), günümüz araştırmacılarına da önemli hatırlatmalarda bulunmaktadır. Çağdaş İslam iktisadı literatürü ise dört temel yazın türü üzerinden ele alınabilir; bunlar İslam iktisadı (Islamic Economics) fıkhu'l iktisad, İslam iktisat tarihi ve İslam iktisadi düşünce tarihi olarak değerlendirilebilir (Tabakoğlu, 2013). Yukarıda belirtilen anlayış farklılığı dikkate alındığında 20. yüzyılda gelişen İslam iktisadı (Islamic economics) yazınının önemli ölçüde bu birikimden yararlanamadığı ifade edilmelidir. Bunun temel sebebi, bu yazının daha ziyade Batı'da iktisat eğitimi almış iktisatçılar tarafından geliştirilmesi olarak kabul edilebilir. İşte genel itibarıyla iyi derecede iktisat eğitimi alan fakat klasik anlamdaki İslamî ilimler nosyonuna ve formasyonunu çalışmalarına yansıtmayan araştırmacılar tarafından kaleme alınan eserler, İslam iktisadı yazınının önemli bir kısmını oluşturmuştur denebilir. Bu durumun literatürün gelişimine iktisadi açıdan katkıları olduğu kadar İslamî anlamda meşruiyet ve usul açısından bazı olumsuz yansımaları olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durumu daha iyi anlamak adına Nomani ve Rahnema'nın (1994) 20. yüzyılda gelişen İslam iktisadı yazını için yaptığı bir tasnifi ele alabiliriz. İslam iktisa-

dının temelini fıkıhın teşkil etmesinden dolayı fıkıhtaki yorum farklılıklarının farklı İslam iktisadi anlayışlarının oluşumuna neden olabileceğinin vurgulandığı bu tasnifte; fıkıhın özel hükümlerine veya ilkelerine bağlılık, gönüllü yardımseverlik ve özel mülkiyetin önemi veya toplumsal dayanışma ve karşılıklı yükümlülüklerin öneminin vurgulanması gibi belirli noktalarda farklılık arz eden temel yaklaşımların etkileri ele alınmaktadır. Bunlardan ilki fıkıhın özel hükümlerine daha bağlı, piyasaya müdahale hususunda daha temkinli ve piyasa ekonomisini savunan -fakat bunu modern anlamda liberal bir tavır üzerinden okumak doğru olmayabilir- ve kısaca daha geleneksel çizgide nitelendirilen bir anlayışı, ikincisi ise özcü ve daha ziyade ilkeleri ve ahlâkı vurgulayan, devletin ciddi anlamda müdahil olduğu planlı bir ekonomi çizgisine daha yakın ve daha eşitlikçi bir anlayışı temsil etmektedir. Fakat bu iki anlayış değerlendirildiğinde ikincisinin, ilkeleri bazen kendilerinden üretildikleri özel hükümleri görmezden gelerek kullanması, şer'i şerîfin bağlayıcı hükümleri ile ahlâki tavsiyelerini âdeta eş değer tutması gibi sebeplerden ötürü daha dikkatli bir şekilde değerlendirilmesinde fayda vardır. Bununla birlikte İslam'ın iktisadi meselelere karşı tutumu sadece bu iki anlayış çerçevesinde değerlendirilmemelidir zira temelde Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyyenin hüküm ve ilkelerinin yönlendirdiği iktisadi tutumda fıkıh ve ahlâkın, ilkeler ve özel hükümlerin birbirlerinden bağımsız biçimde ele alınmaları ciddi sorunlar doğurmaktadır.

Klasik ve çağdaş anlayış arasındaki ve çağdaş anlayışın kendi içerisindeki temel farklılıkları vurguladıktan sonra bu kitabın İslam iktisadi yazını içerisindeki yerini anlamak adına kaldığımız yerden devam edelim. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde gerek Muhammed Ziyâülhak'ın Pakistan'da başkanlığa gelmesi gerekse İran'da yapılan "İslam devrimi" ile alan daha fazla bir önem kazanmıştı. Ayrıca Sudan'da da bu konuyla ilgili önemli geliş-

meler yaşanmaktaydı. Özellikle Ziyâülhak'ın Pakistan'da hayata geçirdiği "Ekonominin İslamileştirilmesi" programı kapsamında şer'i şerifin iktisadi hayata ilişkin ilke ve ahkâmının hayata geçirilmesi amaçlanmış ve belirli mesafeler kat edilmişti. İşte Syed Nawab Haider Naqvi'nin eserinin bu bağlamda değerlendirip ele alınması daha isabetli olacaktır. Naqvi, 1935 yılında Hindistan'ın Haydarabad bölgesinde doğmuş ve çocukluğunu burada geçirdikten sonra 1950 yılında ailesiyle birlikte Karaçi'ye göç etmiştir. 1961 yılında Yale Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra iktisat eğitimini Princeton Üniversitesi'ndeki doktorasıyla tamamlamıştır. Kalkınma ekonomisi, uluslararası iktisat, tarım ekonomisi, karşılaştırmalı ekonomik sistemler ve ekonometrik teknikler üzerine uzmanlaşan Naqvi ardından Norveç İşletme Okulu, ODTÜ gibi üniversitelerde çalıştıktan sonra 1979 yılında Pakistan Kalkınma Ekonomisi Enstitüsü'nün (PIDE) başına geçmiştir. Ziyâülhak'ın "Ekonominin İslamileştirilmesi" sürecinde önemli bir rol oynayan Naqvi, bu süreçte birçok eser kaleme almıştır. 1981 yılında basılan Ekonomi ve Ahlâk (Ethics and Economics: An Islamic Synthesis) adlı kitabının ardından 1994 yılında basılan elinizdeki kitabı (Islam, Economics and Society) 1981 yılında çıkan kitabındaki düşüncelerinin daha olgunlaştırılmış bir hâlini yansıtmaktadır. Sonrasında ise 2003 yılında basılan *Perspectives on Morality and Human Well-Being: A Contribution to Islamic Economics* adlı kitabıyla buradaki düşüncelerini de güncellemiştir. Yukarıda belirtilen tasnif içerisinde Naqvi'nin İslam iktisadı (Islamic economics) yazınının hem çağdaş çizgiye yakın hem de ilkeci grubunda yer alan isimlerin başlarında geldiğini özellikle belirtmek faydalı olacaktır. Böylece onun eseri daha doğru bir biçimde anlaşılıp değerlendirilebilir. Gelir dağılımında adalet, fakirlik, toplumda maddi açıdan en dezavantajlı grupların menfaatleri ve üretim yapısının lüks ürünlerden ziyade daha temel ihtiyaçların üre-

tilmesi doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi gibi temel ve büyük önem arz eden meseleler üzerinde sergilediği önemli durumu ile birlikte daha iyi anlaşılması adına kitapta yer alan belirli hususların da vurgulanması faydalı olacaktır. Bu hususları; anlayış, yöntem ve kaynak meselelerinin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Anlayış açısından çağdaş çizgiye yakın ve ilkeci grupta olmasının önemli yansımaları olduğunu belirtmek gerekir. Naqvi, klasik iktisat paradigmasının ahlâkı ve ahlâkı değerleri dikkate almadığını İslam iktisadının ise ahlâkı merkeze alan bir yaklaşıma sahip olarak iktisadi düşünceye önemli katkı yapacağını varsaymaktadır. Ona göre burada sadece İslam'ın iktisadi davranışlarda 'belli başlı ahlâkı ilkeleri talep' etmesinden bahsetmenin ötesinde 'ahlâkı ilkelerin iktisadi davranışın temeli' hâline getirilmesi söz konusu olmalıdır. Bu da ona göre ciddi bir entelektüel çaba gerektirmektedir ve kendisi de zaten bu eserinde bu çabayı ortaya koymaya çalışmaktadır. Naqvi burada bilimsel aksiyomatik yönetime başvurmakta, tümdengelim yoluyla tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk kavramlarının İslam'ın toplumsal ve iktisadi hayata yansıyan temel ilkeleri olduğunu belirtmektedir. Bu ilkelerden müteşekkil bir aksiyom seti kurmakta ve İslam iktisadının pratik ve politikalarının bu dört aksiyom üzerine bina edilip kontrolünün de bunlara göre sağlanması gerektiğinin altını çizmektedir. Naqvi'nin bu yaklaşımı akıllara Şâtıbî'nin (v. 790/1388) maslahat ve makâsîd yaklaşımını getirebilir. Fakat Şâtıbî, dinî nasların tamamının tümevarım yöntemiyle incelenip dinin korumayı hedeflediği din, can, akıl, nesil ve mal olmak üzere beş esasın bulunduğuna ulaşılabileceğini ve dinin ana hedeflerinin bu beş esas üzerine zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât kategorileri üzerine şekillendiğini belirtmektedir. Bu yaklaşımda dinin bütün cüzi ve zannî hükümleri külli ve kati hükümleri ile karşılıklı olarak değerlendirilerek kabul edilir. Buna karşın Naqvi, temel ilkeleri

dinî naslardan hareketle değil Taleghani, Seyyid Kutub, Bâkır Sadr ve Schuon gibi yazarlara referans vererek belirlemektedir ve bu ilkeleri esas alarak tûmdengelim yöntemini izlemektedir. Naqvi'nin yaklaşımı büyük ölçüde tûmdengelim yöntemini benimsemesi ve cûzi hükümlerden ziyade külli hükümlere değer atfetmesi açısından Şâtıbî'ye benzer. Ancak Şâtıbî'nin netice itibarıyla fıkıh geleneği içinden gelen Mâlikî bir fakih olması sayesinde benimsediği yaklaşımı öyle veya böyle fıkıh geleneği içine yerleştirebilmesine rağmen Naqvi'nin burada önerdiği yaklaşım ve bunun neticelerinin genelde fıkıh geleneği özelde ise naslar ile irtibatı cihetinden nereye ve nasıl yerleştirileceği hususunun çok açık olmadığı söylenebilir. Üstelik yazarın bu söylemini fıkıh geleneği içine yerleştirme çabasının çok da bulunmadığı ifade edilebilir.

Yöntem meselesine gelindiğinde yazarın önerdiği ve uygulamaya çalıştığı aksiyomatik yöntemin amaç ve kapsamı hakkında birkaç meseleye değinmek de faydalı olacaktır. Yazara göre, İslam iktisadı, ideal bir İslam toplumundaki iktisadi davranışları açıklamak yerine gerçek hayattaki tipik bir Müslüman toplumda yaşayan bir Müslümanın iktisadi davranışları üzerine odaklanmalı ve bu davranışlar üzerine Tevhid, denge, ihtiyar ve toplumsal sorumluluk ilkelerine dayanarak yanlıştır önermeler ileri sürmelidir. Bu nokta kitabın yönteminin doğru anlaşılması adına çok büyük bir önem taşımaktadır. Yazarın önerdiği yöntem asla İslam'ın temel ilkelerinin ve onların gerektirdiği iktisadi ve toplumsal davranış biçimlerinin sorgulanması ya da test edilmesi üzerine değil bu ilkelere dayanılarak türetilen önermelerin gerçek hayatta Müslüman toplumlar tarafından ne oranda hayata geçirildiğinin tespit edilmesi üzerine kuruludur. Sonrasında ise bu tespitten yola çıkarak, İslamî ideallere ulaşma yolunda ne gibi yolların izlenmesi gerektiği hakkında çözüm önerileri sunulmalıdır. Bu bağlamda yazar bir

yandan İslam iktisadı çalışmaları bugünün fail ekonomik aktörü olan Müslümanın eğilimlerinin, motivasyonlarının, iktisadi davranışlarının temellerinin dikkate alınması gerektiğini haklı bir şekilde vurgularken diğer yandan da işaret ve ima ile İslam iktisadı çalışmalarını bir anlamda idealizm ile eleştirmektedir. Ona göre, sistemli ve tutarlı bir ekonomik doktrin, değişime açık olduğu gibi denemeye, test edilmeye, Popper'ın terminolojisiyle yanlışlanmaya da uygun olmalıdır. Buna binâen Müslüman iktisatçılar, hiç bir zaman evrensel doğruları ileri sürüyormuş hissine kapılmamalı bunun yerine teorilerini en zor testlere tabi tutmaya hazır olmalı ve aksine delil bulunduğu 'eskilerini' terk etmeye hazır olmalıdır. Yazar, nelerin 'eski' ve 'terk edilmesi gerektiğini' nelerin kendine göre deneme ve testi geçemediğini veya geçemeyeceğini açıkça söylememekle birlikte muhtemelen idealizm olarak gördüğü klasik literatür üzerinden şekillenen iktisadi anlayışın büyük ölçüde böyle olduğunu düşünmektedir. Çünkü yazara göre Orta Çağ Müslüman âlimlerinin ve düşünürlerinin ekonomik konular üzerine yazdıklarından bugüne dünya çok büyük bir değişim geçirmiştir ve onların yazdıkları belli bir saygıyı hak etse de günümüz karmaşık problemlerinin çözümünde çok sınırlı katkı yapabilirler. Fakat Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) iktisadi meseleleri vahyin penceresinden açıkladığı ve ilk nesillerin ve sonrasında onları takip eden cumhur ulemanın değerli temsilcilerinin derinlemesine incelediği anlayış, acaba farklı paradigmalar ile yoğrulmuş modern zihinlerin ortaya koyabileceği anlayış ile karşılaştırıldığında onun yapabileceği katkının gerçekten sınırlı olup olmadığının da ciddi derecede sorgulanması elzemdir. Bununla birlikte kaynaklar ile ilgili olarak ise yaptığı atıflar daha ziyade Kur'an-ı Kerim üzerinde yoğunlaşırken sünnet-i seniyyeye yaptığı atıfların nispeten daha az olması da bir başka dikkat çekici noktayı teşkil et-

mektedir. Buna ek olarak İslam ahlâkı üzerinden oluşturmaya çalıştığı yapıda sadece 20. yüzyılda yaşamış Taleghani, Seyyid Kutub, Schuon, Bâkır Sadr gibi isimlere referans vermesi de dikkat çeken diğer bir önemli noktadır. Burada da yüzyıllardır derin bir birikme sahip olan İslam ahlâkı yazının önemli temsilcilerinin neredeyse hiçbirine referans verilmediğinin altının çizilmesinde fayda vardır.

Sonuç olarak Naqvi, bir yandan İslam'ın iktisadi düşünceye katkısının temeline aksiyomatik bir ahlâk anlayışını yerleştirmekte, ideal ve soyut bir ahlâk ile bu çerçevede ele alınan bir Müslüman tipi yerine değişime açık toplumla etkileşim içindeki bir ahlâk anlayışı ile bugünün gerçek Müslüman tipini İslam iktisadi araştırmaların merkezine yerleştirmektedir. Naqvi'nin aksiyomlara dayalı bir ahlâk ve bugünün Müslüman bireyi ve toplumunu merkeze alan görüşleri dikkate değer. Ancak İslam iktisadi düşüncesinin ve uygulamalarının gerek naslar gerekse klasik literatür ile ilişki ve irtibatları, bunun keyfiyeti, mahiyeti ve sınırları ile ilgili açık ve belli ilişki biçimi ya da bir yöntem önermediğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte ortaya koyduğu aksiyomatik yöntemden somut çıkarımlar yaparak politika önerilerini ne kadar başarılı bir şekilde ortaya koyduğu da tartışılabilir.

Kitabın yukarıda belirtilen noktalar dikkate alınarak okunması ve değerlendirilmesi, meselelerin doğru anlaşılması adına önem taşımaktadır. Bu kitabın edisyon ve mukaddime bölümündeki destekleri için Dr. Hamdi Çilingir'e özellikle teşekkürlerimi arz etmek isterim. Aynı zamanda gerek tercüme gerek basılma safhasındaki emekleri ve destekleri için İLKE İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) başkanı Doç. Dr. Lütfi Sunar'a ve İktisat Yayınları Yayın Sorumlusu Merve Akkuş Güvendi'ye ve aynı zamanda süreç içerisinde değerlendirmeleri ile katkıda bulunan değerli Doç. Dr. Abdurrahman Candan ve Temel Alıcı

hocalarımıza katkılarından dolayı teşekkür ederiz. Yüce Rabbi-mizden bu çalışmaların hayırlara vesile olmasını dileriz. Tevfik ancak Allah'ın yardımıyla ancak ona tevekkül eder, ona yöneliriz.

Allah Teâlâ en doğrusunu bilendir.

Ozan Maraşlı
Üsküdar, İstanbul
Nisan, 2018

Kaynakça

- Nomani, F. ve Rahnema, A. (1994). *Islamic economic systems*. London: Zed Books.
- Orman, S. (1999). *Başlangıcından Osmanlı'ya iktisadî düşünce tarihinin İslâmî kaynakları*. Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Bilim ve Sanat Vakfı.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslâm iktisadına giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.